

Реферат на тему: "Життя та творчість Володимира Кириловича Винниченка (курсова робота)"

Володимир Винниченко

Життя та творчість

Володимира Кириловича Винниченка

План:

Життєвий шлях Володимира Винниченка

1. Навчання та початок політичної діяльності
2. Винниченко-політик в боротьбі за вільну Україну
3. Життя та творчість за кордонами рідної України

Рання проза Володимира Винниченка (1902-1907)

1. "І відкіля ти взявся у нас такий?"
2. На позвах з традицією: анатомія бунту ("Повія", "Народний діяч", "Сила і краса")
3. Боротьба генерацій і антрепренер Гаркун-Задунайський
4. Контрасти і метаморфози "смутного" часу ("Суд", "Контрасти")
5. Психологія натовпу ("Салдатики!", "Студент")

Життєвий шлях Володимира Винниченка

1. Навчання та початок політичної діяльності

Народився Володимир Кирилович Винниченко 16 липня за старим стилем 1880 р. у селянській родині в селі Веселий Кут Єлісаветградського повіту на Херсонщині (тепер – Григорівка Кіровоградська область); навчався у сільській початковій народній школі, згодом у Єлісаветградській чоловічій класичній гімназії, та не закінчив її, бо треба було добувати якісь кошти на прожиття. Наймитував у поміщиків; йому судилося зазнати того, що й іншим селянам-бідарям, заробітчанами, – жорстоку експлуатацію, приниження людської гідності, голод, духовну сліпоту й відчай, що вибухає сліпою помстою.

У Златополі В. Винниченко екстернатом складає іспити за середню школу і з 1900 року стає студентом юридичного факультету Київського університету. Уже 21-річним бачимо його серед активістів української соціал-демократії. Спочатку він входить до складу Революційної Української Партії (РУП), заснованої в Харкові 11 лютого 1900 р. У жовтні 1905 р. РУП реорганізувалася в УСДРП (Українська соціал-демократична робітничча партія) – і Винниченко став одним з її лідерів.

Програма УСДРП передбачала ліквідацію самодержавства і встановлення демократичного ладу в Росії, ліквідацію залишків феодалізму в соціально-економічній сфері, право націй на самовизначення, запровадження свободи слова, друку, маніфестацій тощо. Своїми програмовими положеннями УСДРП була пов'язана як з РСДРП, так і з рештою українських партій. Але цікаво, що і з тими, і з тими вона

перебувала у... стані постійного конфлікту. За словами історика, "якщо у першому випадку "агресором" виступали російські соціал-демократи, котрі припускали можливість існування будь-якої національної соціал-демократії, крім української; то в іншому – саме УСДРП виступила ініціатором роздмухування "класової боротьби" всередині українства".

Щодо Володимира Винниченка ця загальна ситуація доповнювалася деякими суттєвими відтінками, що про них точно сказав Євген Чикаленко, – він дуже добре знав вдачу свого "хрещеника": хоч Винниченко і належав до соціалістичної партії, писав Є. Чикаленко, проте "я вважаю, що по вдачі своїй він швидше анархіст".

Чикаленко мав на увазі імпульсивну, амбіційну, затяту натуру Винниченка, у якому постійно жив той дух противенства, який ще з гімназійних часів створював йому репутацію *enfant terrible* (жахливої дитини), а пізніше – вічного порушника правил". У політиці, літературі, просто в повсякденні. "Натура – як у тура", – зауважив в одному з листів Є. Чикаленко і мав, звичайно, рацію.

2. Винниченко-політик в боротьбі за вільну Україну

4 лютого 1902 р. Володимира Винниченка вперше заарештували. Після кількох місяців перебування в Лук'янівській тюрмі його випустили, але з університету виключили, в Києві жити заборонили, а невдовзі забрали на військову службу в 5-му саперному батальйоні ("автопортрет" Винниченка тієї пори знаходимо в його "армійському" оповіданні "Боротьба").

Відтоді письменник не припиняє політичної діяльності. Тому вирушає на Полтавщину, де продовжує революційну агітацію. Врешті решт його забирають у солдати. У війську юнак і далі веде пропагандистську роботу, налагоджує зв'язки з революційною молоддю поза казармами. Все це мало б закінчитися новим арештом, але Винниченко не став його чекати і 1-го лютого 1903 р. втік із війська, подавшись за кордон, у Галичину. Там він співпрацює у газетах РУПу, пише брошури й листівки, переправляючи їх разом з іншою нелегальною літературою на Наддніпрянщину. Нелегально переходить кілька разів кордон із забороненою революційною літературою, та потрапляє до рук жандармів. Пригадали йому тут і дезертирство з армії – та на півтора року ув'язнили в камеру-одиначку Київської Лук'янівської в'язниці та в "дисциплінарний батальйон". Тепер його ув'язнення розтягнеться аж до революційних подій 1905-го.

Коли революційне піднесення пішло на спад, Володимира Винниченка арештували втретє. Сталося це восени 1906 р. І знову – Лук'янівка, яка ставала для нього другою "домівкою". У "третій політичній" Лук'янівській тюрми разом з Винниченком чекали наслідків слідства А. Жук, В. Степанківський, С. Єфремов. "Нас обвинувачувано в "українській змові", осередком якої мала б бути редакція "Громадської думки", – згадував згодом В. Степанківський. – Там, на Лук'янівці, аби не гаяти час, Винниченко і я взялися студіювати англійську мову, Єфремов же студіював французьку... Десь під кінець квітня або радше на початку травня 1907 року приятелі Єфремова розстаралися й вибрали його на поруки. Опісля незабаром вийшов на волю й Винниченко – під

заставу 500 карбованців, що заставив за нього Чикаленко. Виходячи, Винниченко обіцяв мені, що вибере й мене, та й справді зробив це за якийсь, може, тиждень... Нам суд було призначено на 12 жовтня того ж таки 1907 року".

У день, коли мав відбутися суд, Винниченко і В. Степанківський перейшли австрійський кордон. Потяглися роки життя в еміграції... Завершувався цілий період у політичній і літературній біографії Володимира Винниченка...

Володимир Винниченко проживає в Австрії, Франції, Швейцарії, Італії. Для політичної роботи приїздить нелегально в Україну, а в 1914-1917 рр. Переховується від поліції як на батьківщині, так і в Москві, співробітничав в журналі "Украинская жизнь".

Перші його твори – поема "Повія" та оповідання "Народний діяч", написані 1901 р. Першим же твором, що з'явився друком на сторінках "Киевской старины" 1902-го, була повість "Сила і краса" (згодом прибирає назву "Краса і сила"). Пише багато, друкується часто, молодим прозаїком цікавляться відомі літератори, популярні журнали й видавництва. Пам'ятався його лист "О морали господствующих и о морали угнетённых" (1911), в якому революціонер і письменник писав: "Я искренне и горячо протестовал против социальных несправедливостей, во имя этого протеста шёл в тюрьму, готов был идти на смерть (!!!) за торжество своих политических и социальных убеждений".

Письменника глибоко вражає хворобливе, патологічне, егоцентричне в людині, незважаючи на те, до якого світу – буржуазного чи пролетарського – вона належить. Він із тривогою спостерігає наростання таких суспільних настроїв і переживань, які сприяють формуванню здеморалізованих, одержимих ідеєю насильства в здобутті влади, спраглих до помсти фанатиків у подібні гордих "надлюдей", які готові в ім'я досягнення мети підкорити й партійних і безпартійних, добрих і злих, чесних і моральних (драма "Щаблі життя", романи "Чесність з тобою", "Рівновага", "По-свій", "Божки", "Хочу", "Записки Кирпатого Мефістофеля").

Що лишається їм, цим "нічним метеликам", які в пориванні до революційних ідеалів обпекли чисті крильця, як не одягати а себе маску бездумності й моральної вседозволеності?

Ідейний і моральний розклад буржуазного суспільства, яке "поглинає" душі недавніх ідеалістів, обурює письменника, бо на його очах деморалізується українське суспільство, відкриває своє справжнє обличчя легендарний революціонер-підпільник, великодержавний шовінізм торжествує перемогу над українським національним відродженням (роман "Хочу"). Тому так дратівливо зреагував В. Ленін у листі до Інесси Арманд на роман В. Винниченка "Заповіт батьків", бо не міг сприйняти безжалісного розвінчання моральної деградації соціалістів-революціонерів. Згодом, у період національних змагань 1917— 1920 рр., він з боєм переконається, у яку морально-психологічну прірву може "кидати" людину політика.

У період написання п'єси "Між двох сил", перебуваючи на Княжій Горі, і, здавалося б, щасливою долею "приречений" на творчість, він не заспокоюється, бо вже остаточно "захворів" на політику, і йому несла спокійно споглядати, як у Києві панує гетьман Скоропадський. На глибоке переконання В. Винниченка-соціаліста, тільки вони,

перековані, чесні, морально чисті соціалісти, повинні творити нову Україну. Тому політичні компроміси Скоропадського його знову підключають до боротьби. 1 серпня 1918 року гетьманська охранка заарештовує його. Правда, 4 серпня звільняють із-під варті?

Та він розумів і ту обставину, що народ був розчарований діяльністю Центральної Ради, що його уряд, по суті, нічого не дав селянам і робітникам, а більшовицькі ідеї мали підтримку серед спролетаризованих мас. Спостерігаючи зростаюче невдоволення народу окупацією України кайзерівською Німеччиною, В. Винниченко висуває ідею повстання проти уряду гетьмана Скоропадського та його спільників. Шансів на успіх було обмаль, але перемогу він вбачає в тому, "що ми, українські соціалісти і демократи, що ми, українці, з'єдналися зі своїм народом. Хай нас розіб'ють фізично, але духовно, національно й соціально, ми поєднані тепер і в слушний час наш голос матиме довір'я в народі нашому".

Перемогу було здобуто, але не ту, на яку очікував В. Винниченко – голова нового уряду Української Народної Республіки – Директорії. Знову ж трагічне непорозуміння. Він виступає за інтереси робітників, а виконавська влада ті інтереси топче. Члени Директорії – патріоти, "але тільки патріоти. Вони не революціонери". Усвідомлює, що історія щастя рідного народу не твориться, зате в історію страждань записано вже немало сторінок. В. Винниченко намагається вийти зі складу уряду.

Незабаром із мандатом ЦК УСДРП письменник вирушає за кордон, начебто для участі у міжнародній соціалістичній конференції, але зупиняється в Австрії. Втішається спокоем, самотністю, намагається взятися до праці, але його думки повсякчасно на Україні. Літо й осінь 1919 р., зима й весна 1920-го – плідні творчі періоди в його біографії. Пише повість "На той бік", тритому мемуарно-публіцистичну працю про українську революцію "Відродження нації", а головне – поринає в політичну еміграційну діяльність. Вітає встановлення диктатури пролетаріату в Угорщині, обмірковує можливість соціалістичної революції в Західній Європі, виважає, що робити: віддатися улюбленій творчій роботі, жити в спокої, у злагоді з собою, чи знову зайнятися політикою, наштотхуючись а образи й непорозуміння, на непевність і нещадне вимотування нервів і здоров'я? І знову політик перемагає художника.

Його захоплює ідея легального повернення в Україну з метою компромісної співпраці з радянською владою. Він глибоко щодо себе безжально аналізує минулі два роки сходження до державності й доходить висновку, що робив усе, що найбільше топтало його гідність.

3. За кордонами рідної України

Після цього Винниченко пориває з УНР. Після закордонної конференції УСДРП 14 вересня 1919 р. Він із кількома колегами виходить з УСДРП і створює у Відні Закордонну групу Української Комуністичної партії, організовує політичний, економічний і науковий тижневик "Нова доба", який починає виходити з березня 1920 року.

На сторінках "Нової доби" він публікує багато своїх статей, де аналізує минулі події,

викладає свої погляди та позицію щодо розвитку політичної ситуації в Україні, гостро засуджує політику Директорії і продовжує переговори стосовно виїзду до Москви, наполягаючи на своїх умовах: "Самостійність державна; цілком незалежний, чисто національний український уряд; українська мова в усіх інституціях, урядах, школах; не тільки посереднє, але й безпосереднє, активне національне визволення; незалежне військо, військовий і економічний союз та взаємна найтісніша допомога. Без вирішення цих питань їхати не можу".

Звісно, ці умови, вибудовані, по суті, на принципах конфедерації, не могли бути прийняті, тим паче за відсутності В. Винниченка. Тому він вирішує все ж таки повернутися, щоб домагатися поставленої мети. Свідомо готується "йти а всі труднощі, небезпеки, на кров і вигнання", жертвує затишком, спокоєм, планами улюбленої творчої праці – аби лише була з того якась користь для рідного народу. На цей крок він наважується й тому, щоб своїм прикладом заохотити інших, переконати в необхідності будувати нову Україну.

Письменник 24 травня 1920 р. Разом із дружиною Розалією Яківною з чеським дипломатичним паспортом та з відомим чеським соціал-демократом Яроміром Нечасом і особистим секретарем Олександром Баданом виїздить до радянської Росії.

"Власне, тепер я все більше відчуваю самотність: від антибільшовицьких кіл я відійшов, до большевицьких не ввійшов. Нема ні одної групи, з якою я почував би себе злитим, яка підтримувала б мене", — занотовує він 31 серпня 1925 року. Тепер він усе частіше задумується над тим, щоб зосередитися на своїй улюбленій літературній діяльності. Тим більше, що його п'єси "Брехня", "Чорна Пантера і Білий Медвідь", "Закон", "Гріх" перекладаються на німецьку мову і з'являються в театрах Німеччини та інших європейських країн. Друкуються і перекладаються його роман "Чесність з собою", повість "Босяк"...

На екранах Німеччини в 1922 році демонструється фільм "Чорна Пантера", сценарій якого ґрунтується на п'єсі В. Винниченка "Чорна Пантера і Білий Медвідь". Але коли за кордоном твори В. Винниченка друкуються спорадично, то на Радянській Україні видавництво "Рух" подає читачам зібрання його творів у двадцяти трьох томах. Кілька видань було його тритомного роману "Сонячна машина", який, до речі, вперше був надрукований в 1927 році в Харкові; з'явилася й підготовлена за кордоном збірка оповідань "Намисто".

Київський державний драматичний театр імені Івана Франка здійснює постановку написаної в еміграції п'єси "Над". В 1920-1921 роках його п'єси ставилися не лише в Києві і Харкові, але й в Одесі, Львові, Чернівцях, Коломиї, Москві, Петербурзі, театрах Саратова, Самари, Тифліса, Ростова-на-Дону, Баку. Леся Курбас у своєму "Молодому театрі" здійснив постановку п'єс "Базар", "Чорна Пантера і Білий Медвідь", за участю режисера-постановника Ганта Юри у тому ж театрі в 1919 році відбулась прем'єра п'єси "Гріх"...

Творчість Володимира Винниченка майже до середини 30-х років була серйозним і вдумливим об'єктом вивчення в школі, популяризації, літературознавчого дослідження,

тобто фактом історії української літератури і явищем тогочасного літературного процесу. Правда, не всі його твори, які він написав за кордоном – в Берліні, Празі, Відні, Франції, – були відомі в нашій країні. А він творив активно – писав і соціально-психологічні драми та новели, соціально-утопічні романи, філософсько-соціологічні праці, кіносценарії, багато малював, намагався переконати міжнародну громадськість персональними зверненнями до політичних діячів і до Організації Об'єднаних Націй в еобхідності згуртування всіх миролюбних сил у боротьбі проти війни, за збереження природи, до утвердження принципів організації суспільства і світу на соціалістичних засадах, закликав до "світового миру без бомб і барикад".

Володимир Винниченко публікує в 1949 році політичний маніфест "Заповіт борцям за визволення", бориться з голодом, із нестатками, мріє про завершення свого складного, драматичного, сповненого гірких розчарувань і нереалізованих планів життя на Україні. Та не судилося...

Так і помер він на чужині 6 березня 1951 року на власній садибі біля містечка Мужен департаменту Приморські Альпи у Франції. Там мав він клопоть землі, хату – свій "закуток", в якому з 1934 року разом із дружиною Розалією без необхідних матеріальних достатків проживав останні важкі роки. Чи не найважчими були роки фашистської окупації Франції. Письменник рішуче відмовився від будь-яких форм співпраці з фашистами, перебував під постійною загрозою арешту та депортації.

Рання проза Володимира Винниченка (1902-1907)

1. "І відкіля ти взявся у нас такий?"

Передусім – коли у Володимира Винниченка з'явилися перші літературні зацікавлення? За яких обставин і коли саме він розпочав свої проби пера?

Щоб відповісти на ці запитання, слід нагадати кілька дат з біографії письменника.

З 1890 по 1899 р. Володимир навчався в Єлісаведградській класичній чоловічій гімназії. Проте атестат зрілості в цьому навчальному закладі йому не видали, — швидше за все через непорозуміння з адміністрацією гімназії. Документ про освіту він отримав лише в 1900 р., склавши екстерном іспити у Златопільській гімназії (містечко Златопіль тоді було на південній околиці Київської губернії; з 1914 р. входить до складу Новомиргорода, нині районного центру на Кіровоградщині). Того ж року 20-літній Володимир Винниченко став студентом юридичного факультету Київського університету. Мине небагато часу – і він дебютує як літератор: журнал "Киевская старина" (1902 р., кн. VIII-IX) надрукував його оповідання "Сила і краса", навіяне златопільськими враженнями. Юрій Тищенко, один з перших географів Володимира Винниченка, стверджував, що воно й написано було в Златополі.

Були у Винниченка, проте, і раніші літературні спроби. З його юнацьких творів до нас дійшла тільки поема "Повія" (інша назва – "Софія") – твір зовсім слабкий, проте цікавий з погляду з'ясування творчих орієнтацій молодого елісаветградця. На неї свого часу, в 1929 р., вже звертали увагу дослідники.

Розшукані автором цих рядків два листи юного Винниченка, що їх він адресував у Львові редакції журналу "Літературно-науковий вісник", допомагають з'ясувати деякі

цікаві деталі літературної біографії молодого письменника.

Юнак із Єлісаветграда, який ще й письмом українським не оволодів як слід, мав зухвальство пропонувати редакції поважного львівського часопису свою поему: "Прошу редакцію "Літературно-наукового вісника", як буде яка-небудь спроможність, надрукувати мою "Софію". Я вже раз посилав вам, та Господь її знає, де вона ділася, бо ніякого ні від кого одвіту не маю. Гадаю, що на кордоні не пропустили її через те, що написав її гімназист, а гімназістам, відома річ, нічого ні писать, ні друкувать не можна. Коли ж вам вона непридатна, то благаю надрукувать в якому-небудь другому українському часописі; як і се ж не можна, то прошу одіслать її в Цюрих.

Мені ж, благаю, напишіть (в случаї, якщо вона не може бути надрукована), чим вона непридатна. А як надрукуєте, то і об сім сповістіть".

Отже, Винниченко готується вступати до Київського університету. Атестат зрілості він отримав у Златополі 10 червня 1900 р., а студентом став у серпні 1900 р. Таким чином, лист до редакції "Літературно-наукового вісника" Винниченко надсилав, напевне, у проміжку між цими датами.

Цікаво, однак, чому автор "Софії" просить редакцію переслати його рукопис (у разі, якщо поему не надрукують) не назад, у Знам'янку, звідки він надсилав свого листа, а... в Цюрих? Річ у тім, що в Цюриху жила (навчалася?) якась А. Волик; була вона вочевидь людиною досвідченішою в літературних справах, ніж Винниченко. Схоже навіть – мала якийсь зв'язок з "Літературно-науковим вісником", оскільки свій лист до редакції, датований 4 лютого 1900 р., завершувала обіцянкою прислати невдовзі "стихи, за котрі я писала в прошлім письмі". Сам же її лист – це прохання повідомити, як редакція вирішила розпорядитися поемою "Софія".

До "Літературно-наукового вісника" Винниченко надсилав і якесь із своїх ранніх оповідань, теж із проханням "помістити у себе". Тільки вже не із Знам'янки: лист до редакції, датований 29 березня 1901 р., свідчить, що мешкав він тоді (вже студент університету!) в Києві за адресою: вул. Жилинська, 132, кв. 5.

Можна, отже, зробити кілька висновків щодо обставин, за яких починався Винниченко-письменник:

1. Перші літературні спроби В. Винниченка припадають на час ще до його навчання в Єлісаветградській гімназії (не пізніше 1899 р.). В ту пору було, зокрема, написано поему "Софія" ("Повія").

2. Упродовж 1899 – 1900 рр. Винниченко намагається зав'язати творчі контакти з редакцією львівського журналу "Літературно-науковий вісник". У цьому йому сприяє якась А. Волик, студентка з України, яка навчалася в Швейцарії (Цюрих).

3. Частина літа 1900 р., після отримання атестату зрілості в Златопільській гімназії, майбутній письменник провів у Знам'янці, наймаючи помешкання в "г-на Аппановича", де й готувався до вступу в університет і водночас писав.

4. Оповідання "Сила і краса" Винниченко написав не 1900 р. в Златополі (як стверджував Ю. Тищенко), а пізніше, вже в Києві. 1900 р. він міг запропонувати "Літературно-науковому віснику" поки що лише свою юнацьку поему.

Потрібно було ще цілих два роки, щоб його перо стало вправнішим. Дещо із своїх писань студент Винниченко пропонував редакції "Киевской старины". Володимир Науменко, тодішній редактор журналу, запам'ятав, що якийсь із принесених Винниченком оповідань він відхилив, оскільки було воно "очень жиденькое". Написане було те оповідання російською мовою.

І все ж дебютував Володимир Винниченко саме на сторінках редакції "Киевской старины". Редакція часопису містилася на вулиці Маріїно-Благовіщенській (тепер – вул. Саксаганського); там же, в будинку під номером 91, мешкав відомий меценат і громадський діяч Євген Чикаленко, на "понеділках" і "суботах" якого бував Винниченко. Євген Чикаленко став його "хрещеним батьком": оповідання "Сила і краса" було надруковане в "Киевской старине" саме за наполяганням Чикаленка ("по моему напосіданню", – як писав він згодом у "Спогадах").

Два київські роки, які минули з часу вступу Володимира Винниченка на юридичний факультет університету (серпень 1900 р.), і аж до появи в "Киевской старине" оповідання "Сила і краса" (осінь 1902 р.), були надзвичайно бурхливими в його житті. Вступивши до університету, Володимир Винниченко попав у вир подій, якими жив Київ. Студенство бунтувало проти політики уряду, брало участь у робітничих демонстраціях. 1901 р. 183 студенти Київського університету були виключені і віддані в солдати. Зіткнення молоді з владою, однак, не вщухли, тим паче, що студентський рух почав набувати рис організованості.

Загалом на зламі століть український національно-культурницький рух різко політизується. Молодь уже не задовольняється етнографізмом і суто просвітницькою роботою. Виникають українські політичні партії, які висувають демократичні гасла, заносять до програм ідею автономії України. Політичну моду визначає соціалістична ідея. В українських партіях вона поєднується з національно-політичними визвольними прагненнями. Ключовою постаттю в революційних процесах початку нового століття стає студент. Історик І. Лисяк-Рудинський з цього приводу дотепно зауважив: "На політичну сцену виходить тип революційного юнака з "Комуністичним маніфестом" в одній кишені й з "Кобзарем" у другій". Ці слова наче про Винниченка сказані.

Найдивовижніше, що в 1902-1907 рр., віддаючись революційній роботі, провівши понад три роки в Лук'янівці, він чимало встиг зробити як літератор (а в 1905 р., між іншим, домігся ще й права скласти державні іспити в Київському університеті, успішно витримавши їх). У 1902 р. Винниченко надрукував два оповідання, у 1903-му – шість, у 1904-му – два, 1905-му – два, 1906-му – шість, 1907-му – сім.

Деякі з них вийшли окремими книжечками ("Боротьба", "Суд", "Салдатики!", "Роботи!" – 1903 р.). Тоді ж у Львові було видано і першу прозову збірку молодого письменника – "Повісти й оповідання". До її складу увійшло п'ять творів – "Боротьба", "Антрепренер Гаркун-Задунайський", "Біля машини", "Сила і краса" та "Суд".

А в 1906 р. київське видавництво "Вік" випустило ще одну збірку "вибраного" Винниченка під назвою "Краса і сила". Саме на цю книжку відгукнувся Іван Франко, присвятивши їй статтю "Новини нашої літератури", яка починалася радісно-здивованим

вигуком: "І відкіля ти такий узявся?" – так і хочеться запитати д. Винниченка, читаючи його новели, яких в оцій книжці зібрано сім. Серед млявої, тонко-артистичної та малосилої або ординарно шаблонової та безталанної генерації сучасних українських письменників раптом виринуло щось таке дуже, рішуче, мускулисте і повне темпераменту, щось таке, що не лізе в кишеню за словом, а сипле його потоками, що не сіє крізь сито, а валить валом, як саме життя, в суміш, українське, московське, калічене й чисте, як срібло, що не знає меж своїй обсервації і границь своїй пластичній творчості, і відкіля ти взявся у нас такий? – хочеться по кожному оповіданню запитати д. Винниченка".

Утім, це був не перший відгук Франка на творчість прозаїка-дебютанта. У своїх літературних оглядах він і раніше прихильно оцінював його оповідання, відзначаючи "незвичайно багатосторонній, дужий талант та знання життя" і порівнюючи молодого Винниченка з Панасом Мирним.

Десь наприкінці 1905 р. велику статтю про прозу Винниченка написала Леся Українка (щоправда, бурхливі події не дали змоги завершити і надрукувати її). Морально і матеріально підтримував свого "хрещеника" Євген Чикаленко...

Таким чином, дебют молодого письменника мав добрий резонанс. Гостру полеміку з Винниченком критика поведе трохи згодом, після появи його п'єси "Шаблі життя" (1907 р.), з якої, власне, починався "новий" Винниченко...

2. На позвах з традицією: анатомія бунту ("Повія", "Народний діяч", "Сила і краса").

Період літературного учнівства молодого письменника, треба думати, минув досить швидко. Між його юнацькою поемою "Софія" ("Повія") та оповіданням "Сила і краса" (пізніша назва – "Краса і сила") чималенька якісна дистанція. І якщо "Софія" писалася орієнтовно в 1899 р., а "Сила і краса" – на початку 1902-го, то можна тільки подивуватися зі стрімкого творчого зростання Винниченка.

У "Повії" він намагався продовжити добре-роздроблену попередниками тему "української трагедії" – нещасливої любові дівчини з бідного роду до панича (назвав же Теодор Драйзер "американською трагедією" історію загибелі двох молодих людей!). Сюжет поеми цілком традиційний. Наймичка Софія полюбила багатого. Простодушна й щира, вона засліплена своїм почуттям, тому гіркі застереження сільського парубка Миколи, який кохає її, хоч і породжують сумніви в дівочій душі, проте голос серця виявляється дужчим за голос розуму. Прийшла осінь, пани покинули село, а з ними подалася й Софія.

Настала осінь. Чорні хмари,
Мов поле чистеє отари,
Застлали небо. Почорнів
Зелений гай; із-за долини
Мороз повіяв, і будинок,
Панами кинутий, пустів.
А що ж Софія? За панами,
Вмиваясь гіркими сльозами,

Й собі покинула село.

Кінцівка першої частини поеми написана більш-менш вправно, хоч погане знання мови "русифікованим автором" (М. Марковський) дуже вже впадає в око.

У другій частині "Повії" Софія, яка напівзмерзлою знову прибилася в село, сповідається перед престарілим Миколою. Її точить "тяжкая болість". Пани, остерігаючись лихої слави, віддали Софіїну дитину в "воспитательний" будинок, а саму її прогнали на вулицю, звідки якась жидівка відвела Софію в дім розпусти... Софія, проклинаючи панів, плаче над загубленою долею.

Винниченко ризикував бути зарахованим до числа Шевченкових епігонів. І річ не тільки у повторенні відомого мотиву зневаженого паничем дівочого кохання. Річ ще й у не вельми вмілому використанні ритміки, стилістичних конструкцій, строфіки автора "Катерини".

Утім, учнівство Винниченка в поемі "Повія" помітне не лише з його наслідування Шевченка. Великою є залежність і від інших літературних зразків ("Бурлачка" І. Нечуя-Левицького, "Повія" Панаса Мирного). Очевидно, це відчував і сам автор, оскільки його перші твори засвідчують цікаву суперечність: значна залежність від української літературної традиції супроводжується просто-таки відчайдушним намаганням позбутися цієї залежності, бажанням полеміки з традицією. Оповідання "Народний діяч" та "Сила і краса" досить характерні з цього погляду.

Можна припустити, що назва першого з них – патетична й піднесена. Насправді ж...

Винниченко використав поширену в українській літературі кінця XIX ст. сюжетну схему: панич, який під'їздить на вакації до батьків, зав'язує роман із дівчиною простого роду. У Михайла Старицького (драма "Не судилось") усе завершується ситуацією, схожою на ту, в якій опинилася Шевченкова Катерина. Мотив спокушеної дівчини у Старицького домінує. Проте Винниченко, з усього видно, був знайомий із творами, де в центрі уваги авторів виявлялася постать молодого інтелігента-народника, змальована то в патетичному, то в іронічному ключі.

Від Радюка до Раденка – таким був спектр героїв цього типу, якщо мати на увазі в першому випадку повість І. Нечуя-Левицького "Хмари", а в другому – повість Б. Грінченка "На розпутті". І. Нечуй-Левицький ставиться до "націонала" Радюка з двоїстим почуттям: цей герой дорогий йому своїм українофільством і готовністю кинути виклик оточенню, але слів, декларацій у нього значно більше, ніж учинків; в самих же вчинках є щось наївне, бутафорське, поверхове. Нічого не виходить і з прекрасних намірів Гордія Раденка: Грінченко показав драму інтелігентських ілюзій, які, зіштовхнувшись із реальним життям, розвіюються, як дим...

Винниченко, пишучи свого "Народного діяча" через тридцять років після "Хмар" і через десять – після повісті "На розпутті", мав можливість пересвідчитися, що народницький ідеалізм раз по раз поставав у глузливому вигляді. Його Вася (він же – Василь Семенович Головатий), недовчений студент, який, навчаючись у Київському університеті (звідки його вигнали за участь у "безпорядках"), нахапався народницьких,

з українофільською "начинкою", ідей, зовсім не викликає, – як Радюк чи Раденко, – якихось складних почуттів. Винниченко з самого початку вдається до іронії. З передісторії появи Васі в селі відомо, що в університетські "бунтарі" він попав цілком випадково; що цілий рік Вася не ходив на лекції, оскільки "тільки знав, що їздив з шансонетками, бенкетував цілими тижнями, кидав грішми і всіма своїми силами по всяких притонах".

Вася головатий постає досить кумедним, коли він, вбравшись у сорочку з грубого полотна, кучерські шаровари й чоботи, звільняє управителя й починає господарювати сам. Нічого доброго з того, звісно, не виходить. Книжечки, які молодий хазяїн роздає селянам з наміром просвітити темних, ті пускають на куриво... Проте наш герой все ще стає в позу, заходить у патетику ("Я кинув те життя і починаю нове"), хоча що далі, то очевиднішою стає правота слів його матері: "Я ж бачу, що ці ідеї недовговічні в тобі".

Матір Васі Головатого Винниченко малює без будь-якої сентиментальності. Ця провінційна пані в його оповіданні постає як виділення неробства й розпусти. Її розваги з лакеями й управителем, холодно-цінічний тон у розмові з сином, недочитаний томик Поль де Кока, – ось тло, яке підсилює враження маскараду, мимоволі влаштованого Васею.

Але є ще Галя, найцікавіший персонаж оповідання. Вродлива й розумна сільська дівчина, вона врешті-решт подається в місто, де стає шансонеткою. Винниченко, як бачимо, не полишив теми своєї юнацької поеми, тільки цього разу вирішив її в зовсім іншому ключі. Якщо Софія з "Повії" – це спокушена й кинута паничем дівчина, то Галя сама обирає свою долю, свідомо продаючи красу. Вона, кажучи словами Лесі Українки, "знає, що краса – сила, і їй жаль витратити цю силу "даром" серед людей".

Закохана у Васю, Галя водочас розуміє, що любов її приречена. Драма Галиного кохання, щоправда, була б у творі серйознішою, якби героєм її серця був не такий опередковий персонаж, як Вася. "Ви такі гарні, чистенькі... потім, ви якісь чудні собі", – каже Галя Васі, який нудно проповідує їй платонічну любов, ніяк не наважуючись одружитися на дівчині. "Чудний" Вася, видно, вже тим привабив дівчину, що він не схожий на грубуватих парубків, а в ній живе якийсь потяг до іншого життя, не того, яким живуть її сільські ровесниці. Вона чудово розуміє, що несмілива Васина пропозиція вийти за нього заміж – це чергова "химера"... Саме з цього комплексу чинників і випливає рішення Галі податися в місто, де вона, зрештою, й продає свою красу.

Оповідання завершується епілогом: Вася, тепер уже офіцер, випадково зустрічається з Галею, міською повією. Ця сцена написана Володимиром Винниченком з точним дотриманням усіх нюансів психологічної ситуації. Вася і Галя – це вже в чомусь інші, ніж ми бачили досі, люди. Кожен з них знайшов свою "нішу" і, здається, цілком задоволений тим, хоч у такому "щасливому" фіналі є своя гіркота.

Поширена сюжетна схема під пером Винниченка, отже, набула деяких нетрадиційних рис. Цілком можливо, що в наміри автора входило навіть пародіювання зужитих шаблонів народницької прози. Інакше як пояснити те, що центральний

персонаж твору є, власне, карикатурою на "народного діяча"? Причому, настільки очевидною, що Леся Українка навіть вважала оповідання зіпсованим саме цією центральною постаттю. І, водночас, на її погляд, в "Народному діячеві" було намічено чимало такого, що пізніше Винниченко "розвине з більшою вдумливістю і технікою в наступних оповіданнях".

У "Народному діячеві" Васі Головатому бачимо невідповідність між оболонкою і суттю, що робить його кумедним в очах оточення. Пізніше ж (у п'єсах і романах 1906-1916 років) Винниченка-художника цікавитимуть й інші, більш моторошні "невідповідальності", – та "дисгармонія" між гаслами і практикою, метою і засобами, з якої виростала "бісівщина" у революційному русі...

Але ще більшою мірою слова Лесі Українки стосуються Галі, в образі якої проглядає типаж деяких героїнь письменника з наступних його творів. Саме через цей образ Винниченко увиходитиме в дуже специфічний світ людей, моральні уявлення яких не збігаються із загальноприйнятими.

Бунтуючи проти народницької традиції в літературі, намагаючись відштовхнутись від літературних зразків, вироблених, скажімо, І. Нечуєм-Левицьким, Винниченко брав собі у "спільники"... Максима Горького. Недарма ж після "Сили і краси" про нього заговорили як про "українського Горького"! Передусім, через те, що, як і автора "Челкаша" та "Мальви", його притягували до себе "випадки суспільності" (І. Франко), – тобто, химерний світ усяких босяків, злодіїв, повій.

Літературна молодість Винниченка збіглася зі стрімким злетом популярності Горького, який на час появи в "Киевской старине" Винниченкової "Сили і краси" був уже автором "Очерков и рассказов" у двох томах, повісті "Фома Гордеев"; до світу його героїв ("колишніх людей") була прикута увага провідних критиків. Переклади оповідань Горького (наприклад, "Двадцять шість і одна") друкували й українські часописи. Загалом читацька аудиторія цього письменника була величезною.

Як ми вже знаємо, влітку 1899 р. 19-річний елісаветградець Володимир Винниченко на кілька місяців став степовим пілігримом, та й пізніше таких мандрів "по Україні" (як у Горького – "по Русі") в нього буде чимало. Причому, були вони для нього часткою творчого процесу, оскільки давали матеріал для тієї художньої панорами "низового" життя України, яка поставала зі сторінок його численних оповідань перших років XX століття.

"Відпадки суспільності", "кримінальний елемент" під пером Винниченка поставали не те щоб привабливо... просто молодий прозаїк відмовлявся дивитися на своїх героїв очима моралізатора. Спробуйте глянути на горківську Мальву очима якої-небудь "тургеневської дівушки": скільки несимпатичного, дикого, аморального, а головне – чужого собі знайшов би строгий погляд героїнь з романів "Накануне", "Вешние воды", "Первая любовь", "Дым"... Тим часом у Горького Мальва приваблює своєю... гріховною красою.

Так і Винниченко: він, як спостеріг ще Франко дивиться на своїх героїв їхніми ж очима. У нього "нема ані крихітки жодної сентиментальності, він не обурюється, не

сердитися на тих людей, ані на суспільність, що їх зробило такими. ...Те, що зі становища суспільності злочину, крадіж, проституція, ошуканство, – тут не має ніякого значення, тут се просто "робота", щоденне заняття, спосіб життя".

Це дуже нагадує характеристику, яку дав оповіданням Горького Лев Толстой: "Мы все знаем, что босяки – люди и братья, но знаем это теоретически, он же показал нам их во весь рост, любя их, и заразил нас этой любовью" (запис у "Щоденнику" від 11 травня 1901 р.).

Світ, у якому живуть герої "Сили і краси", має свої закони й виміри, і Винниченко не поспішає прикласти до нього інші, хай і загальноприйняті, мірки. Він показує нам двох містечкових злодіїв, Ілька Чубатого й Андрія Голуба, а також жінку з того ж кола "випадків суспільності" – Мотрю Чумаченко, доньку удівця-п'яниці.

Психологічну основу сюжету складають внутрішні хитання Мотрі, те, що називається "боротьбою мотивів". На кому зупинить вона свій вибір? Ілько і Андрій – цілком протилежні натури. Це видно навіть з несхожості стилю злодійської "роботи" кожного з них. Ілько не любить "приставлятися" й "піддурювати", його принцип – "побачив, узяв та й герехт". Андрієві ж потрібні "спектаклі"; він хитріший, вигадливіший, підступніший...

Для Мотрі Ілько є втіленням краси, Андрій – сили. Вона добре бачить різницю між ними двома. Красень Ілько добріший, але в його м'якості криється безвольність, а жінці потрібна надійна опора. Він безпосередній, ясніший – але й більш однолітній ("Я люблюся з тебе, – каже Мотря, – і як "отченаш" знаю тебе"; "вийшла б я за тебе, пожила б і заскучала"). Андрій же, хоч і грубий, і навіть жорстокий у хвилини ревності, а все одно Мотря передчуває, що з ним вона "не пропаде", бо постійно матиме хоч і нечистий, а все-таки гріш. До того ж Андрій – батько її Іваська. Та й не знудиться вона з ним, як з Ільком: "Андрій то вже й сам чорт не визнає, – сьогодні він такий, завтра такий, тоді ще он який..."

І це справді так: читач устигає побачити Андрія не тільки у спалахах брутального гніву, а й несподіваної ніжності. Один стан його імпульсивної вдачі раптово приходить на зміну іншому, і головна причина того – ревності цього Отелло з винниченківського Сонгорода.

Але зробити остаточний вибір Мотрі нелегко – вона, як сама каже, "привикла" до обох. Оці хитання її душі між "силою" і "красою" в оповіданні Винниченка надзвичайно цікаві. Ситуація цілком класична: якби Ількові – Андрієва рішучість та воля, а Андрієві – Ількова врода й доброта... Двозначність своєї ситуації відчуває й сама Мотря, недарма ж вона, сміючись, каже Ількові: "Якби можна за двох вийти!" Хоч, зрештою, вибирає таки Андрія.

Ось такий цей нетрадиційний Винниченків любовний трикутник. Його не розламують якісь штучні психологічні парадокси: автору, загалом, вдається залишатися в берегах природної оповіді.

Утім, Леся Українка у своїй статті про прозу молодого Винниченка, відзначивши чимало достоїнств "Сили і краси", зауважувала саме з приводу неточностей автора у

сфері психологічного мотивування характерів і ситуацій ("не зовсім ясно, чому Ілько пасує перед Андрієм" – начебто ж усе промовляє про незалежність його вдачі; дивним видався Лесі Українці і надто різкий перепад між уседозволеністю персонажів оповідання до шлюбу і благопристойності – після нього (...). Найбільшу ж незгоду викликало в неї намагання Винниченка зумовити злочинство Ілька й Андрія більш глибокими соціальними мотивами (як каже Ілько, "тоді буду робить, як будуть робити... усі багаті"; "я з бідного не деру"...).

Якщо попередні Лесині зауваження подано у формі здивувань і "зустрічних міркувань", то цього разу вона категоричніша. Натяжка молодого прозаїка щодо соціального (нібито!) протестанства двох сонгородських приятелів її "неприємно вражає". "Звичайно, серед злодіїв і розбійників зустрічаються люди із суто реформаторськими нахилами, ... але герої п. Винниченка... надто дріб'язкові і в почуттях, і у вчинках", – цілком резонно зауважує авторка статті, додаючи, що подібна натяжка характерна й для творів досвідченіших письменників ("Лихі люди" Панаса Мирного, повість Максима Горького "Трое"...).

Робити з Ілька Чубатого такого собі сонгородського Кармелюка – і справді марна річ; конфлікт оповідання розгортається не в соціальній, а в психологічно-побутовій площині. І якщо більшість членів редакції журналу "Киевская старина" висловлювалася проти публікацій "Сили і краси" на сторінках часопису (потрібна була сильна "пресія" Чикаленка, щоб твір таки з'явився в друці!), то головна причина такої настороженості полягала в нестандартному підході молодого Винниченка до традиційної моралі. Він показує порок, у якому... не має пороку, гріх, у якому... немає гріха. Щодо персонажів його "Сили і краси" можна було б повторити слова російського критика-народника М. Михайловського, сказані на адресу босяків Горького: вони – "не отвергнутые, но отвергшие"! Якщо вони й "виломилися" із установлених норм, то зовсім від того не страждають. Є навіть якась гріховна поезія в тому мимовільному викликові, якій вони кидають оточенню. Їхній "буйний", некерований світ під пером Винниченка має якусь загадкову привабу, що й викликало опір поважних київських інтелігентів старшої генерації.

У "Силі і красі" можна побачити зародок майбутніх Винниченкових парадоксів. Уже тут проглядає думка про відносність, умовність усіляких моральних табу. Як казав один із героїв Шекспіра: "ніщо не є саме собою добре чи погане – таке воно стає у наших сприйнятті". Що ж до "нашого сприйняття", то Винниченко з азартом відкидав пуританську регламентованість життя, хоч – був у цьому його азарті і якийсь ризикований розмах, починав проглядати культ насолоди життям, який нічого-нічогісінько над собою не визнає. Радість життя, його повнота і яскравість – понад усе! У "Силі і красі" така Винниченкова філософія лише зароджувалася. У полемічних, різких тонах він формулюватиме її трохи згодом – передусім у п'єсах і романах 1907-1912 рр.

А поки що Винниченко сперечається із старою літературною традицією, кепкуючи, скажімо, над манерою змальовувати дівочу красу, а ля Нечуй-Левицький ("Сила і

краса"), над безнадійним провінціалізмом "малоросійських" труп ("Антрепреньор Гаркун-Задунайський")... Сучасники помічали в оповіданні "Сила і краса" бунт - "бунт проти мертвотного спокою, проти... повільності, застою"; в Андрієві, який уособлює силу, бачили "початок протесту проти сонгородської млявості... індивідуалізм та романтику сильної натури".

З бунту літературних неофітів рано чи пізно постає нова художня реальність. Об'єктивна ж потреба в якісному оновленні української літератури на межі століть була вельми гострою. Молодий Винниченко з його зухвалим намаганням заперечити стереотипи ішов на зустріч цій потребі.

3. Боротьба генерацій і антрепренер Гаркун-Задунайський.

На перехресті XIX і XX століть українська літературна молодь досить різко протиставила себе старшій генерації. Усвідомлюючи себе як нове покоління, орієнтації й зусилля якого мають бути адекватними вимогам часу, вона багато що заперечувала в досвіді "батьків". "Конфлікт поколінь" набирав гостроти. Особливо різко прозвучали статті авторів журналу "Українська хата" (псевдонім - М. Євшана і М. Сріблянського), які "боротьбу генерацій" обґрунтовували як запоруку розвитку, оновлення літератури. Вогонь було відкрито по українофільству, "патріотично-романтичній жувачці", тобто - літературі народницького гатунку.

Микола Євшан і Сергій Єфремов - ось два полюси тієї дискусії. Зосереджена вона була, головним чином, на сторінках "Української хати" і газети "Рада". Хатяни відстоювали орієнтацію української літератури на досвід європейської літератури, зокрема - на модерністські течії в ній; вони сповідували культ вічної краси й сильної особистості; їх вабив ідеал незаангажованого, вільного від проповіді "певних громадських або партійних інтересів" мистецтва, місія якого не зводилася б до ролі "популярних брошур" і "копіювання дійсності". Заперечуючи утилітарність літератури, хатяни кликали молодь "під прапор мистецтва", маючи на увазі, що воно саме собі ціль. ("Предметом поезії є тільки вона сама, а не дійсність", - писав Ш. Бодлер, і ці його слова М. Вороний недаремно взяв за епіграф до свого полемічного послання "Івану Франкові").

Якщо М. Євшан у своєму підході до літератури дотримувався принципу естетичного, то в статтях С. Єфремова обґрунтовувався принцип соціологічний: у літературі його цікавили передусім ідеї; призначення письменства вбачалося критикові в служінні народові, в тому, щоб бути учасником суспільних змагань. Представник запізненого народництва, С. Єфремов (як і загалом "радяни") модерністських новацій не визнавав і пристрасно полемізував з тими, хто їх обстоював...

І все ж полеміка між "хатянами" й "радянами" була хоч і вельми суттєвим, але тільки фрагментом того "конфлікту поколінь", який знаменував об'єктивну потребу якісного оновлення української літератури. Леся Українка не входила до кола "Української хати", але в своїх листах вона так само шпетила "старих" (найчастіше - І. Нечуя-Левицького). Михайло Коцюбинський приятелював із засновником газети "Рада" Євгеном Чикаленком, однак і він закликав побратимів по перу братися за нові для

української прози теми – психологічні, філософські, історичні і за нові способи їхнього художнього вираження.

Прапором покоління "Молодої України" (як називав його Іван Франко) було гасло європеїзму. "Тепер поміж нашою молодю громадкою почалось таке "западничество", що багато хто береться до французької, німецької, англійської та італійської мови, аби могли читати чужу літературу, – писала в 1891 р. Леся Українка своєму духовному батькові Михайлу Драгоманову. –... Я надіюсь, що, може, як більше знатимуть українці чужу літературу, то, може, згине з нашої літератури отой невдалий дилетантизм, що так тепер панує в ній".

Трохи згодом (1898 р.) І. Франко констатуватиме як одну з характерних тенденцій культурного життя в Європі "інтернаціоналізацію літературних уподобань і інтересів", маючи на увазі взаємодію і взаємне збагачення літератур. Зрозуміло, що цей процес був благодатним для українського письменства, переобтяженого етнографічно-побутовою "старосвітщиною". Увага до нових художніх явищ і течій у європейській літературі в середовищі "Молодої України" супроводжувалося радикалізацією національного самоусвідомлення. "Ми відкинули назву "українофіли", а звемось просто українці", – це зізнання 21-річної поетеси, чий літературний псевдонім – Українка – звучав, як виклик і самоствердження, вельми красномовне.

Цікаво, що у самій західноєвропейській літературі наприкінці XIX ст. потреба нової естетичної якості усвідомлювалася як нагальне завдання. У той час, коли Леся Українка посилала в Болгарію свої листи, адресовані М. Драгоманову, популярний норвезький письменник Кнут Гамсун виступив із доповідями "Норвезька література", "Психологічна література" і "Модна література". В них він називає головним недоліком сучасної норвезької літератури те, що вона "цікавилась більше звичаями, аніж людьми, а отже суспільними питаннями більше, ніж людськими душами". Визнаючи заслуги Г. Ібсена, Б. Байорнсона, Ю. Лі, К. Гамсуна, разом з тим вважав, що вони створили "соціальну", а не "психологічну літературу", "характери" і "типи", а не "психологічні індивідуальності". Сучасний письменник, на думку К. Гамсуна, має бути проникливим психологом, який приділяє пильну увагу зображенню "несвідомого душевного життя людини".

Хіба не суголосні ці думки тим закликам, з якими в 1902 р. зверталися до літераторів-побратимів М. Коцюбинський та М. Чернявський? Хіба не про ту ж психологізацію літератури говорив у 1904 р. Іван Франко, називаючи В. Стефаника, М. Коцюбинського, В. Винниченка "поетами душі, психологами й ліриками", для яких "головна річ – людська душа"?

Навіч – спорідненість естетичних шукань в українській і західноєвропейській літературах, один із виявів ідеї європеїзму, сповідуваної молодю генерацією українських письменників початку XX ст. ...

Володимир Винниченко у дискусіях цієї пори участі не брав. Хоча... Як уже сказано, в його ранніх новелах є досить промовиста латенина (прихована) критика, яка виразно засвідчує настрої бунту автора проти української літературної

"старосвітщини". Якщо в поемі "Повія" Винниченко сам ще наслідував "Бурлачку" І. Нечуя-Левицького, то в "Силі і красі" бачимо полеміку з манерою змальовувати дівочу красу так, як це робив патріарх української прози: "То була краса, що виховується тільки на Україні, але не така, як малюють її деякі з наших письменників. Не було в неї ні "губок, як пуп'янок, червоних, як добре намисто", ні "підборіддя, як горішок", ні "щок, як повная рожа" і сама вона не "вилискувалась, як маківка на городі".

Йдеться про Мотрю з оповідання "Сила і краса". Володимир Винниченко, як бачимо, кепкує з сентиментальної, заснованої на традиційних фольклоризованих штампах манери. А що натомість?

"Чорна, без лиску, товста коса; невисокий, трохи випнутий лоб; ніс тонкий, рівний, з живими ніздрями; свіжі, наче дитячі губи, що якимось мило загинались на кінцях; легка смага на матових, наче мармурових щоках і великі, надзвичайно великі, з довгими віями, темно-сірі очі, з яких, здавалось, дивлячись, наче лилося якесь тихе, м'яке, ласкове світло, – то була й уся краса сієї дівчини". В. Винниченко віддає перевагу точному реалістичному малюнкові, намагаючись залишатися об'єктивним, безпристрасним "портретистом". Немає жодного порівняння, автор обходиться епітетами, зосереджено виписуючи подробиці й нюанси. І разом з тим він (як і Нечуй-Левицький!) не виходить за межі "портрета паспортних прикмет", – тобто такого змалювання зовнішності героя, яке обходиться без якихось більш-менш виразних психологічних деталей. Лише останній штрих ("тихе, м'яке, ласкове світло", що ллється з очей Мотрі) натякає на якісь загадки внутрішнього світу героїні.

Полеміка з І. Нечуєм-Левицьким, отже, поєднується з "урахуванням" традиції, – і це характерна для молодого Винниченка суперечність. Його бунт у цьому випадку не руйнував традицію, а лише злегка модернізував її.

В оповіданні ж "Антрепреньор Гаркун-Задунайський" (1903 р.) Винниченко, кажучи словами М. Євшана, розбивав "українофільське капище наших "патріотів", – причому, робив він це раніше за самого М. Євшана. Зі сторінок "Української хати" критик трохи згодом оголосить війну "українофільству з своїм галушково-шароварним патріотизмом", провінціалізмом, одним із виявів яких стала "голосна "малоросійська драма", яка в останньому часі прибрала застрашаючий вид і в страшний спосіб множить і росте на очах".

Оповідання про антрепренера Гаркуна-Задунайського можна розглядати саме в цьому контексті "боротьби генерацій" і відштовхування молоді від етнографічно-побутової традиції задля модерних (європейських!) художніх форм. З його сторінок постає перед нами українська провінція: якесь містечко N, де є "театр", схожий на "загін серед поля для худоби", – на його сцені розгортається дійство типової "малоросійської" мелодрами "Люте серце, або ж Чотири смерті разом". Можна було б сказати, що Винниченко шаржує, пародіює, якби... якби в самих виставах реальних гаркунів-задунайських з їхнім провінційним убозтвом (ще дужче підкреслений претензією на "іскуство"!)) не було ознак самопародіювання. Примітивні афектації, мелодраматичні шаблони, "ніякий" рівень режисур та гри виконавців... "Він з реготом

випиває отрути і, дригаючи ногами, умирає біля Марусі..." - скільки подібних фіналів бачено було глядачами за часів Винниченкової юності!

У своїх памфлетах 1920-х років М. Хвильовий використав ім'я Гаркуна-Задунайського як символ нашого рідного самовдоволеного хуторянства - о яким "неубієнним" виявився цей персонаж раннього оповідання В. Винниченка...

Для повноти картини подамо перелік творів Винниченка, опублікованих у 1902-1907 роках.

1902 р. - "Сила і краса", "Біля машини".

1903 р. - "Антрепреньор Гаркун-Задунайський", "Боротьба", "Народний діяч", "Суд", "Роботи!", "Салдатики!"

1904 р. - "Заручини", "Контрасти"

1905 р. - "Голота", "Мнімий господин"

1906 р. - "Дрібниця (Моє останнє слово)", "На пристані", "Раб краси", "Темна сила", "Хто ворог?", "Честь"

1907 р. - "Дим", "Студент", "Момент", "Рабині справжнього", "Уміркований" та "щирий", "Малорос-європеєць", "Голод", "Ланцюг".

Окрім оповідань, у цю ж пору з'явилися й перші драматичні твори В. Винниченка - "Дисгармонія" (1906 р.), "Великий Молох" та "Шаблі життя" (1907 р.). У 1907 році він був уже автором трьох великих прозових збірок (не беручи до уваги різних книжечок-"метеликів"): "Повісти й оповідання" (Львів, 1903), "Твори, кн. 1 Краса і сила та інші оповідання" (Київ, 1906), "Твори, кн. 2 Дрібні оповідання" (Київ, 1907).

4. Контрасти і метаморфози "смутного" часу ("Суд", "Контрасти").

Володимир Винниченко дебютував у літературі в ту гарячу для Російської імперії пору, коли починалися селянські бунти, підпали й погроми панських маєтків, коли нових форм прибирало політичне життя. Сюжети його ранніх творів буквально вихоплені з живої дійсності: найчастіше вони відбивають спеціальні струси початку нового століття. Молодий Винниченко відкриває такі явища дійсності і таких героїв, які були породженням нових історичних обставин. Збуджене, охоплене жаданням помсти село; молодь із середовища революційних гуртків; різкі соціальні контрасти; дивовижні метаморфози як індивідуальної, так і масової психології...

Метаморфози, що відбуваються з людиною чи з масою, у Винниченка-художника викликали особливий інтерес. Селянські "грабіжники" 1902 року, стихія бунтів і заворушень, зіткнення влади з народом давали йому (як і літературі загалом) надзвичайно цікавий матеріал для психологічних студій. Іван Франко мав підстави говорити про те, що Винниченко "не знає меж своїй обсервації": зі сторінок його ранньої прози і справді поставала ціла панорама українського "низового" життя. Він вів свого читача в солдатську казарму, на сільській тік, у панські будинки, в гурти заробітчан, у товариство перейнятих революційними настроями студентів... Винниченку судилося стати літописцем "смутного" часу. Смута ж завжди супроводжується падінням суспільної моралі, хаосом, настроями розчарування й непевності, зневіри, хисткості; активізацією ірраціональних начал у поведінці людей.

Певно, через те так багато химерних перетворень зустрічаємо ми в ранніх творах В. Винниченка.

Сільський держиморда Самоцвіт на якийсь момент, ошелешений загрозою непокори й бунту, стає застраханим і покірним ("Суд").

Винниченко оповіданні "Салдатики!" з простого й непримітного селянина народжується ватажок.

Сектант-мальованець Кравчук (оповідання "Боротьба"), який ніяк не вписується в жорсткі стандарти солдатського життя, муштри, несамохіть убиває свого кривдника-командира, а ще через якийсь час стає соціалістом.

Кілька дивовижних перетворень відбувається із селянським гуртом у новелі "Студент"...

Подібними метаморфозами Винниченко-художник з його схильністю до парадоксів любив шокувати, інтригувати, вражати читача. Йому не потрібна була часова дистанція – свої оповідання він писав, як правило, по гарячих слідах подій. Реальні життєві колізії моментально ставали сюжетами творів темпераментного молодого автора.

Скажімо, в оповіданні "Суд" (1903 р.) ідеться про наростання селянського невдоволення невдовзі після "грабіжок" на Полтавщині в 1902 р. Про "полтавські бунти" згадує земський начальник Самоцвіт, центральний персонаж твору. Ось-ось може "закипіти" й село, в якому верховодить Самоцвіт. Панує стан непевності, хисткості; автор ще й сам не знає, які продовження обере життя.

Його оповідання сповнене колючою іронією (тобто – прихованого глузування). Іронічним є прізвище земського начальника Самоцвіта. Саме по собі воно викликає поетичні асоціації, а от носій такого розкішного, "благородного" прізвища виявляється брутальним самодуром, українським унтерпришибеевим.

Іронічною є й назва твору. Ніякого правового дійства в оповіданні немає, навпаки – Самоцвіті "суд" – це тріумф кулака. Селяни для земського начальника всього лиш слухняне бидло. З якою гордістю хвалиться він своєю безвідмовною досі "метою" перед сусідським панком Дуриною: "Служу я вже 10 год у земських начальниках, три рази мене били мужики, два рази палили, сам я за сотню, та де там, тисячу мужицьких морд розбив... Знаю я вже їх, як своїх п'ять пальців..."

Проте й Самоцвітові ясно, що часи змінилися. По селах поширюються прокламації, які закликають "зрівняти мужика з паном"; селяни хочуть "земельки", бунтують; влада самодержця захиталася...

В. Винниченко показує нам фрагмент цієї російської смуги початку століття. Все ще балансує; суспільна атмосфера перенасичена ненавистю, страхом, бажанням помсти. "Ми всі, як на вулкані. Ми самі той вулкан", – пише трохи згодом М. Коцюбинський, маючи на увазі передгрозову атмосферу початку століття. Цікаво, що перша частина його повісті "Fata morgana" писалася водночас із оповіданням В. Винниченка "Суд". Твір М. Коцюбинського має характерний підзаголовок: "Із сільських настроїв". "Все – настрій", – наголошував письменник у робочих начерках повісті.

І справді, соціальне збудження села мало ознаки емоційної стихії, мінливої й

вибухової, оскільки заговорили-захвилювалися великі людські маси. Настрій – це емоційне тло, на якому відбувається дія. І в М. Коцюбинського, і у В. Винниченка воно відіграє неабияку роль. Винниченко в оповіданні "Суд" постає химерна суміш настроїв, але домінують два почуття: ненависть і страх. Здається, що гору врешті-решт бере Самоцвіт: непокірному Никихвору Крутоноженку зв'язують руки і відвозять у місто, де його чекає вже "настоящий суд".

А що село? Як поводить ся сільський гурт, коли земський начальник на його очах розправляється з Крутоноженком, який обурюється панським розбоєм? А ось як: "усім стає страшно, але всі стоять мовчки, мов подубіли". І далі, вже в самому фіналі оповідання: "З обоїх боків дороги стоять селяни й похмуро дивляться їм (Самоцвіту, Дуримді й Крутоноженкам, які їдуть бричкою до міста. – В. П.) вслід".

Класична ситуація – "народ безмолвствует"! Майже як у фіналі пушкінського "Бориса Годунова"... Але в тому то й річ, що мовчання буває різним – то грізним, то покірним. В оповіданні "Суд" "валкою селян" володіє покора – страх, здається, увійшов у плоть і кров людську. Але є й дещо нове в настроях селян. Уже сказано слово наперекір земському начальнику, вже побачили селяни в очах Самоцвіта переляк, уже відчували перший пробіск віри у власну силу. А поки що – все балансує, коливається, завмирає у непевності. Люди ще бояться Самоцвіта; Самоцвіт уже боїться селян.

Є в оповіданні цікаве пророцтво земського начальника. "Знаю я вже їх (тобто селян. – В. П.), як свої п'ять пальців, – каже він, похвалившись перед тим своїм "порядком", – і скажу я вам, що багато... багато, як ще з 10 год подержитись отак... А там!". Лише на рік-другий помилився Самоцвіт: через 12 років почнеться світова війна, яка ще через кілька літ обернеться для Росії великим громадянським кровопролиттям...

До Самоцвітового пророкування автор повертається і в останніх рядках оповідання – іронія тут зливається із лихим для всяких самоцвітів провіщенням: "Дуринді здається, що "засмикана конячина", яка сумно хитає головою, мовби говорить йому тим похитуванням: "Полетимо, полетимо, аж загодить, молодой человек!"

Можливо, авторові – молодому українському соціал-демократу – хотілося, щоб його оповідання мали силу безпосереднього заклику; щоб реальні Крутоноженки впізнавали в них себе і знаходили відповіді на свої болючі питання?

Саме тоді, в 1903 р., коли оповідання "Суд" вийшло з друку (у Львові), в українській літературі набували гостроти суперечки про утилітарне і "безтенденційне" мистецтво. Модерністи устами М. Вороного в тому ж 1903 р. кликали літераторів служити вічній КРАСІ, шукати в житті "клаптик блакитного неба", абстрагуючись від "злоби дня"... Намагання заперечити повзучий натуралізм, уникнути зведення літератури до простої пропагандивної функції – зрозуміле, але... Молодий Винниченко, який ще не вникав у тонкощі теоретичних гасел, здається, був зовсім не проти "утилітарності": його ранні оповідання часом видавалися як книжечки-метелики, ба – навіть як партійна РУПівська література!

Але це не були твори-агітки. Соціальна конфліктність часу знаходила в ранній новелістиці В. Винниченка художнє втілення. Колоритні "шматки" життя, соціально-

психологічні типи, породжені українською дійсністю початку нового століття, вихоплені з плину буднів характери і сцени змальовувалися письменником так, що читач його оповідань мав услід за автором дійти рішучого висновку: ні, так далі жити не можна. Загалом активне втручання літератури в сферу безпосередньої суспільної дії було знаком доби, недарма ж Іван Франко за кілька років до Винниченкового дебюту констатував: "...ніколи ще література не була в таким живім зв'язку з суспільним розвоєм, з провідними суспільними змаганнями, з кипучою класовою боротьбою, як в нашім віці, ніколи вона не була таким правдивим, свідомим, та живим виразом інтересів, смаку, поглядів і почувань суспільності, не була таким сильним двигачем поступу і розвою, як в нашім віці".

Ці слова могли бути повторені й щодо творчості молодого Винниченка. Її тенденційність не переходила тієї межі, яка відділяє художню прозу від публіцистики. Не дивно, що не тільки "патрон" газети "Рада" Є. Чикаленко, а й прихильники "безтенденційної" літератури з "Української хати" воліли бачити В. Винниченка серед своїх авторів. Можливо, справа ще й у тому, що Винниченко-прозаїк увесь час був у динаміці; сучасники постійно чекали від нього несподіванок. У нових своїх творах він поставав у чомусь нетожним самому собі. Стрімка еволюція, постійна жадаба новизни, яка межувала із творчим зухвальством, молодеча заперечення всіляких "табу", швидке й талановите реагування на динаміку суспільного життя, – все це органічні риси раннього Винниченка.

І якщо в оповіданні "Суд" (про нього йшлося вище) Леся Українка помічала певну трафаретність і грубість штрихів, якими змальовується самодурство земського начальника, то новелістичний триптих "Біля машини", "Контрасти" та "Голота" здобувся на її високу оцінку. "Голоту" ж Леся взагалі вважала кращім твором письменника його перших літературних "трьох літ".

Разючі соціальні контрасти – це прикмета смуту початку століття є центральним "нервом" Винниченкових оповідань. Можна було б сказати, що тут теж, як і в пізнішій новелі М. Коцюбинського "Intermezzo", серед дійових осіб присутнє людське горе. Горе народне не раз поставало в нашій літературі в контрастному зіставленні з розкішним світом природи, досконалої й гармонійної. "Серед ясних, золочених просторів я бачу люд без житнього шматка", – це Павло Грабовський, 1894 рік. "Говори, говори... Що говорити? Усім зеленим морі він має тільки краплину", – це Михайло Коцюбинський, 1908 рік. У Грабовського – полеміка зі співцями "чудовної природи", глухими до людського горя; у Коцюбинського – туга за гармонією, проникливе усвідомлення недосконалості людського світу...

Цікаво, що деякі ситуації й деталі з новели "Intermezzo" могли викликати в пам'яті читача 1908 року певні, хай і віддалені аналогії з оповіданням В. Винниченка "Контрасти" (1904 р.). Кульмінаційним моментом тут, як і в М. Коцюбинського є сцена зустрічі митця (у Винниченка – скульптора) з людським горем. Молодий скульптор, який щойно захоплювався ефектом контрастів у мистецтві, повертаючись із друзями з веселого пікніка, зустрічає в полі заробітчанин, голодних, змучених, звідчаєних. Але

якщо герой М. Коцюбинського переживає потрясіння, своєрідний катарсис, то митець у Винниченка – птах зовсім іншого польоту. Для нього все обмежується легким збентеженням, рум'янцем сорому, який швидко сходить з обличчя.

У фіналі "Intermezzo" – провіщення й передчування блискавок та грому, які народяться з горя й гніву. Багатозначні натяки у "Контрастах" – з того ж ряду. Коли розвиток сюжету сягає кульмінації і контраст голодних заробітчан та ситої панської компанії сягає межі, – лунає грім, починається степова буря. Ця буря стає, по суті, учасником драматичного дійства, провіщенням інших, викликаних соціальними контрастами потрясінь...

Що ж, кожна доба має свої символічні "коди"...

5. Психологія натовпу ("Салдатики!", "Студент").

В оповіданні "Голота", писала Леся Українка, Винниченко "аналізував натовп, розклав його на особистості і, таким чином, поглибив і загострив його психологію". Як ключові в цій цитаті варто виділити слова про психологію натовпу. Лесею зацікавили в "Голоті" передусім прикмети неоромантизму. Якщо старі романтики показували натовп як однорідну сіру масу, як тло, на якому діє герой твору, то неоромантиків з їхнім гаслом "визволення особистості" людський гурт цікавить як сума індивідуальностей. Адже, кажучи словами Лесі Українки, "кожна особистість – суверенна". Ось і в "Голоті" В. Винниченка: дванадцять персонажів – і жоден з них не є другорядним. Історія кожного з героїв оповідання однаково важлива для розвитку сюжету. Це, між іншим, нагадує той принцип чеховської драматургії, про який писав режисер МХАТу В. Немирович-Данченко: "Приховані драми й трагедії в кожній постаті п'єси" (лист В. Немировича-Данченка до А. Чехова від 24 квітня 1898 р.).

І все ж серед ранньої прози В. Винниченка є твори, які зовсім не вписуються у сформульований Лесею Українкою новоромантичний принцип. Навіть навпаки: маса у Винниченка далеко не завжди постає як сума індивідуальностей; не зрідка бачимо її як "колективну душу", цілісний організм із притаманними йому законами. Суспільна смута початку століття з її соціальними катаклізмами вивела маси людські на вулиці й площі. Таким чином, маса, натовп потрапили і в центр уваги літератури.

Класичною в українській прозі є та анатомія натовпу, яку здійснив М. Коцюбинський у повісті "Fata morgana", – згадаймо сцени погрому панського маєтку і гуральні в другій її частині. Влітку 1908 р., відпочиваючи в Кононівці, М. Коцюбинський висловив у листі до В. Винниченка думку про його оповідання "Матвій Безодня" – цікаво, що серед побажань молодому письменнику було й таке: уважніше придивіться до психології натовпу.

Сам коцюбинський, вірогідно, був непогано знайомий з працями французького соціолога й психолога Густава Лебона, в яких досліджується саме масова психологія. У 1907 р. в Росії було, зокрема, видано його "Психологію соціалізму", на якій, як зауважував згодом З. Фрейд, позначилося студювання характеру, поведінки маси часів Великої французької революції. Винниченко радянську пору висновки Г. Лебона не популяризовалися, оскільки їх автор був переконаним противником революції і

соціалізму, вважаючи революційні бунти "царством натовпу", а соціалізм із його культом колективу – сходинкою вниз.

У масі, вважав Г. Лебон, стираються індивідуальні відмінності людей; ставши часткою натовпу, людина мовби потрапляє під гіпнотичний вплив, стаючи "як усі". Маса – імпульсивна, легкозбуджувана, мінлива, не здатна до постійності прагнень і волі. Анонімність людини, загубленої серед великої кількості собі подібних, породжує пригасання почуття відповідальності й голосу совісті. Поведінка маси – афектована; у людини натовпу з'являється відчуття нездоланої сили; інстинкти ("первісні стосунки", – каже Г. Лебон) оголюються, домінувати починають прості почуття, гору бере позасвідоме, ірраціональне...

Це тільки деякі із закономірностей масової психології, відзначені Г. Лебоном. Пізніше З. Фрейд доповнюватиме уявлення про цей психологічний феномен. Зокрема, на його думку, французький вчений мав справу переважно з "недовговічними" масами, які виникають у часи революційних бур, тим часом як існують маси й іншого типу. Можливі, за З. Фрейдом, і вищі вияви "масової душі": виняткова безкорисливість і відданість великої сукупності людей, масовий ентузіазм, героїзм тощо. Зрештою, для з'ясування природи й особливостей масової психології З. Фрейд спробував застосувати поняття лібідо (воно, як відомо, охоплює ті первісні спонуки, які пов'язані з любовними прагненнями й відчуттями)). Мовляв, хіба ерос об'єднує все у світі?

Спостереження психологів перегукуються з тими даними, що їх містить художня література. Якщо навіть М. Коцюбинський і не читав Г. Лебона – суть справи від того не змінюється: зображений ним натовп (у "Fata morgana") поводить ся "ідеально" з погляду закономірностей, сформульованих Г. Лебоном. Сама реальність, практика людського життя зумовлюють цю ідентичність. Причому, для характеристики української літератури початку століття висновки Г. Лебона мають особливу вагу саме тому, що він досліджував революційно збуджену масу (доповнення З. Фрейда про високі вияви "масової душі" більше накладаються на практику "соціалістичного будівництва" в 30-ті роки).

Одним із питань, які стоять перед дослідником масової психології, є питання про взаємини вождя і натовпу. Якщо колектив піддається "гіпнотичному" навіюванню, резонно запитував З. Фрейд – то хто той "гіпнотизер", який навіює? Відповідь очевидна: вождь, ватажок, лідер.

Оповідання В. Винниченка "Салдатики!" (1903 р.) цікаве саме з погляду розкриття психології лідерства, взаємини особистості й маси. "Малюнок із селянських розрухів" – такий підзаголовок дав йому автор, маючи а увазі, що матеріалом для цього послужили епізоди селянських бунтів 1902 року. Чимось цей твір схожий на оповідання "Суд": і там, і там – село, збуджене прокламаціями; наростання невдоволення і нетерпіння простолюду, готового ось-ось скинути з себе страх і піти проти пана, одібрати його добро собі.

Емоційне тло в "Салдاتيках!" визначають тривога й нетерпляче очікування "чогось". Почуття тривоги завжди пов'язане з неясністю, непевністю, невідомістю. Так

і тут: кожен розуміє, що щось має статися, але що?! Проміння авторської уваги зосереджується на одному із селян – Явтухові. Саме йому судилося у відповідальну хвилину стати ватажком (лідером) і, зрештою, коли прийдуть покликані паном солдати, загинули.

В. Винниченко посилює ефект тієї метаморфози, яка відбувається з Явтухом, згадкою про те, що це був селянин, "якого мало навіть і примічали в селі"; тепер же Явтух – "мов староста або старшина між ними".

Але чому таке сталося? Завдяки яким своїм рисам, через які обставини звичайнісінька людина вибилася із загального ряду?

Передусім, зауважимо, що в селі склалася ситуація, яку з повним правом можна назвати нестандартною. Порушено звичний, усталений плин життя. З того моменту, коли мало не коло кожної хати з'явилися прокламації, люд захвилювався, почав прислухатися до чуток і сам творити їх. Такого ніколи не було: "скрізь встають мужики на панів і одбирають собі їхню землю".

Йдеться, отже, про найсокровенніше. Про землю, про можливість зажити, нарешті, по-людськи... В. Винниченко вже в перших сценах чудово передає сільське багатоголосся – мистецтво масових сцен давалося йому з успіхом. Селяни в "Салдатиках!" – це не зовсім та недовговічна маса, про яку писав Г. Лебон. Вона більш-менш організована. По-перше, її склад, по суті, постійний. По-друге, існують традиції і звичаї, які об'єднують жителів одного села в певну спільноту. По-третє, всередині себе самої ця маса диференційована – тут усі знають усіх і кожна група має свою "нішу".

І ось цей більш-менш організований гурт потребує ватажка. Сільський староста ним уже не є – з'явився неформальний лідер, і люди швидко це відчули. В. Винниченко кілька разів на перших сторінках оповідання повторює одні й ті ж деталі: у Явтуха твердий погляд, ясні очі, тихий, спокійний голос. Явтух весь час серед людей, його твердо-спокійний голос діє на них заспокоїливо. У нестандартних ситуаціях лідером стає той, хто знає, що треба робити. За розгубленою людиною не підуть інші. Твердий Явтухів погляд викazuje його рішучість і віру, ясні очі – чистоту й відкритість намірів. Усе це разом складає основу того, що Г. Лебон називав особистим престижем, тобто – загадковою, магічною владою над людьми, яку можуть мати над ними інші люди, ідеї чи дії. Адже це ніби про Явтуха сказав: "Він (вождь) повинен бути сам захоплений глибокою вірою в ідею, щоб пробудити цю віру в масі; він повинен мати сильну імпонуючу волю, яка переймає від нього безвольна маса". І далі: "вожді стають впливовими завдяки тим ідеям, до яких самі вони ставляться фанатично".

Явтух має оту "імпонічну волю", заряджену вірою в правоту, праведність своїх дій. Автор оповідання підготував нас до сприйняття крутого повороту в житті героя. Явтух, прочитавши прокламацію, "дуже замислився". Вражений, він довго ходив по селу, мовчав, прислухався до людей, "щось думаючи" напружено і зосереджено. Це теж важливий штрих: ватажок став той, у кого визріли переконання, хто глибше збагнув ситуацію, хто зумів побачити її в широкому контексті подій.

Вельми характерним є епізод, коли з ініціативи Явтуха збирається сільський сход і

сам він починає (вперше в житті!) промовляти. Рефреном цієї схвильованої промови є заклик "убити неправду". Свідомо чи несвідомо Явтух (сам – людина віруюча) апелює до християнської свідомості односельців. Просто і переконливо він доводить, що, працюючи на пана, вони самі творять неправду, гріх, бо порушують заповідь: "У поті лица їж хліб". Явтух, отже, пропонує відібрати в пана те, що ним самим не зароблено, і тим самим звільнити себе від мимовільного гріха, неправди, несправедливості. Селяни слухають, "як зачаровані", адже, крім усього, їм кажуть те, що вони хочуть чути. У словах Явтуха вони знаходять у край важливе для них виправдання своїх наступних дій: виходить, що одібрати панське добро – то Божа справа.

Секрет Явтухового успіху як оратора, таким чином, нехитрий. Перед нами той випадок, коли, за Г. Лебоном, "маса попадає під справді магічну владу слів, які здатні викликати в масовій душі страшні бурі або ж ті бурі приборкувати". Виступ Явтуха остаточно утверджує за ним роль ватажка. Кульмінацією ж в оповіданні є протистояння двох мас – селянської і солдатської (пан Партнер покликав для приборкання бунту військо). Вершина напруження – словесний і моральний поєдинок двох лідерів, в одному випадку неформального (Явтуха), а в другому – формального (офіцера). Стрілятимуть солдати в людей чи ні? Кого послухають вони – незнайомого їм селянина, який благає їх не брати гріх на душу і не піднімати руку "на своїх же, на батьків, на братів", чи свого командира?

Моральна перевага – на боці Явтуха та його односельців. Справа ще й у тому, що існує закономірність: маса стає більш організованою, якщо вона вступає у взаємини з іншими подібними, але й відмінними водночас, масовими утвореннями, надто ж – якщо вона протидіє їм. Проти селинського гурту – "сірий тин" солдатів. Статутні вимоги, закріплені у звичці слухатися командира, зрештою, розбиваються об просту правду, якою попікає солдатські душі Явтух. Стріляти в невинних, у своїх – гріх.

Моральна сила селянського ватажка передусім у його правоті. І ще в тому, що він аїтрохи не лукавить; він кладе на свої плечі страшну ношу відповідальності за долю односельців і чесно несе її аж до свого смертного кінця (розлючений офіцер зарубує Явтуха шаблею, за що тут же розплачується і власним життям). Це ще одна особливість взаємин лідера і маси: той, хто веде за собою інших, перестає належати собі.

Напружена сюжетна інтрига, точно й колоритно змальовані сцени масового дійства, складні психологічні колізії – ці риси одного з перших оповідань В. Винниченка взагалі є прикметами для його ранньої новелістики. Логіка перетворення нічим не примітної, рядової людини в лідера цікавитиме прозаїка і пізніше, – варто згадати його блискуче оповідання "Талісман". Таку психологічну проблематику, зрозуміла річ, підказувало саме життя. Молодий Винниченко з його бурхливим громадським темпераментом завжди був там, "де вітру вітровія", кажучи словами П. Тичини. Його важко уявити в кабінетному самозаглибленні – як коваль вихоплює з вогню розпечений метал, так і В. Винниченко мав справу з гарячими "шматками життя", узятими із самого виру суспільних подій. Завважимо його любов до парадоксів, до химерії життя, до дивовижних перетворень, за якими – безмежна загадковість людини.

Винниченко в оповіданні "Студент" (1907 р.) дивні метаморфози відбуваються з масою людською. Палає село – і люди легко, піддавшись чуткам, вирішують, що винні у всьому... студенти. У їхній свідомості відклався стереотип, охоче підтримуваний владою, все зло — від студентів. Це вони провокують безпорядки, це вони накликають гнів влади, спричиняють підпали... Влада стереотипу – величезна. Щойно селяни слухали зайшого чоловіка, як свого захисника, називали його "голубчиком нашим", – а як тільки дізналися від стражників, що чоловік той – студент, блискавично змінили милість на гнів. Красномовна репліка когось із селян: "Де ті студенти, давай їх сюди! Давай, я вимотаю їм жили, я наточу крові їхньої і буду гасити мою хату. Давай!". Яка трагічно коротка дистанція між "голубчику наш!" – і "бий його!"...

І тільки коли хлопець стріляється на очах у гурту (смерть стає останнім його аргументом, який має довести: не ворог я!), М тільки тоді настрій селян знову круто змінюється. Цього разу – гнів змінюється на милість. Стражників проганяють, але ж студент уже лежить мертвий.

Тут доречно згадати кілька свідчень Володимира Короленка, який був сучасником і літописцем подій першої російської революції. Є в нього нарис "Студент" на деревенском горизонті", де описано астрії, поширені в українському селі початку століття. Живучою тоді була "царська легенда": люди вірили в доброго і безгрішного царя. Але з'явилася і ще одна легенда – про студента-революціонера, який бунтує по містах. "Постать студента, – писав В. Королеко, – виростає у легендарний образ".

Проте масі, як уже було сказано, властиві марновірність і легкозбуджуваність, а це означає, що масова свідомість піддається маніпулюванню. Свого захисника селянський гурт – відповідно з накинутим стереотипом – приймає за ворога. Причому ця марновірність, піддатливість "міфотворчості", яка вигідна режимові, – трагічна за своєю суттю.

Кілька разів, змальовуючи трагічну сільську сценку 1905 року, В. Винниченко згадує в ремарках про "царя природи" М сонце, яке весело сміялося, дивлячись із небесної висоти на спалені хати, людей. Але – чому сміялося сонце? Очевидно, тому, що стало свідком безглуздя натовпу, який часом не відає, що творить. Навряд чи В. Винниченко знав висновки психологів про те, що масова схильна до афектації, марновірності, мінливості, але як художник він уловив ці закономірності в самому клекоті життя під час суспільної смуті. І хоч ідеться в оповіданні про далекі події 1905 року, достатньо замінити в ньому слово "студент" на слово "демократ" (чи "рухівець") – і ви побачите картинку нашої нинішньої смуті...

Творчість молодого В. Винниченка важко піднести до якоїсь течії в українській літературі початку століття. Він і сам відчував свою "маргінальність", часом навіть драматизуючи її (особливо починаючи з 1907 р., коли наштотхувався на нерозуміння з боку критики). Завзятий опонент "батьків" з українофільського крила, він, разом з тим, тримався трохи осторонь модерністів-хатян; гаряче дискутував у листах зі своїм "патроном" Є. Чикалеком; співробітничав і з "Радою", і з "Літературно-науковим вісником", і з тією ж "Українською хатою". Шукав якогось свого, осілого шляху (у 1913

р. проголосить навіть гасло марксистської літератури!), а тим часом опирався на реалістичну традицію української прози, вбираючи, трансформуючи водночас і модерні тенденції європейської літератури. У царині психологічної і моральної проблематики, стилю, жанрових структур. Читачів-сучасників, зокрема – молодь, оповідання молодого Володимира Винниченка приваблювали як пафосом заперечення всього віджилого, старого, так і тією художницькою сміливістю, з якою письменник "анатомував" людську душу, звертаючись до невідомого досі життєвого матеріалу, до захованих шарів людської психіки (в тому числі – й до масової психології, що мало для української прози "прелесті новизни"). Парадоксальність художнього мислення, увага до різких контрастів (і не лише соціальних), колоритність змальованих характерів, свіжість художнього слова, сюжетна вигадливість, – це ті чинники, які зумовлювали неабияку популярність ранньої прози В. Винниченка. В її недрах (див. хоч би новелу "Дрібниця") визрівали й ті тенденції, які у друге десятиліття нашого століття змусять говорити про "нового" Винниченка.